

Balla Lajos

A daciai telepítések és jelentőségük

In memoriam András Alföldi

Egy alkalommal Alföldi A. így jellemezte a 106-ban meghódított és provincializált daciai térség katonai helyzetét: „*ein Wasserkopf auf einem Zwirnhalse*”. Dacia történetének egyik legkiválóbb ismerője ezzel a tartomány sajátos, „híd-főállás” jellegére és az ebből adódó sokoldalú fenyegetettségre, valamint arra utalt, hogy a katonai és gazdasági szempontból legfontosabb erdélyi területeket csupán egy viszonylag szűk, ellenség által két irányból is könnyen sebezhető „korridor” kapcsolta a „hátszázághoz”: Moesia Superiorhoz¹. Valóban, a katonai- földrajzi helyzet Dacia sorsát döntően meghatározta, s alig 165 év múltával az egyik legfőbb oka lett annak, hogy Aurelianus a provincia feladására kényszerült.²

Alföldi szellemes megállapítása³ azonban a daciai térség belső rendjének ingatagságára, lakosság- és társadalomtörténetének sajátos problémáira is felhívja a figyelmet. Más szóval: Dacia belső helyzete épp oly bizonytalannak mutatkozik, mint a térség katonai biztonsága, s ez a belső „labilitás” hasonlóan fontos szerepet játszott a tartomány történetében, így korai feladásában is. Úgy véljük, ezt a belső bizonytalanságot ill. a vele összefüggő problémákat legjobban azok a nagyarányú telepítések tükrözik, amelyekről már sok szó esett a kutatásban.

A Dacia-kutatás már korábban felismerte, hogy az idegen népelem különösen fontos szerepet töltött be a tartomány lakosságának és társadalmának kialakításában, s arra is nemegyszer rámutattak már, hogy bevándorlók jelentős része a kormányzat által kezdeményezett és irányított *translatio*, Traianus telepítései kapcsán került — jórészt polgári személyként — Daciaiba.⁴ Kevésbé tanulmányozták ezzel szemben a telepítések következményeit, s nem alakult ki egyetértő felfogás a *translatio* okait illetően sem.⁵

1. A telepítésekre vonatkozóan legfontosabb forrásunk Eutropius (VIII. 6., 2.) sokat idézett és gyakran vitatott közlése: ... *Traianus victa Dacia ex toto orbe Romano infinitas eo copias hominum transtulerat ad agros et urbes colendas. Dacia enim diuturno bello Decibali viris fuerat exhausta*. Ehhez jön még Cassius

1 Ld. W. Zwickler: Studien zur Markussäule. (Amsterdam, 1941.) 28—.

2 Ld. legutóbb A. Mócsy: Pannonia provincia története (Budapest, 1972.) 125—132. *id.*, Pannonia and Upper Mocsin (London, 1974.) 202—212. — VI. *Iliescu*, Dacoromania 1. (1973.) 5—, A. *Bodor*, *ibid.* 29—.

3 Alföldi A. tanulmányai ma is meghatározó alapját képezik a Dacia-kutatásnak, így jelen vizsgálatnak is. Ld. elsősorban EPhK 53. (1929.) 161— *Ibid.* 54. (1930.) 1—81—, 164—.; Századok 70. (1936.) 149—.; CAH 11. (1936) 553—.; *Daci e romani in Transilvania* (Budapest, 1940.); *Zu den Schicksalen Siebenbürgens im Altertum*. (Budapest, 1944.) — V. ö. G. *Alföldy*—L. *Weber*, BHAC 1964/65. (Bonn, 1966.) XXI.

4 Ld. főként C *Patsch*: *Der Kampf um den Donauraum unter Domitian und Trajan*. (Wien, 1937.) *Beiträge* ... V/2. 176—.; A. *Alföldi*, *i.m.* (3. jegyzet); M. *Macrea*: *Viața În Dacia romană*. (București, 1968.) 251—.

5 Ld. pl. o. *Macrea*, *i. m.*

Dio egy helye (LXVIII. 14., 4.), mely szerint Traianus a meghódított Daciában városokat (*πόλεις*) alapított.⁶

A kései kompilator tehát arról tudósít, hogy Traianus, miután Daciát meghódította, nagy arányú telepítésekkel népesítette be a földeket és városokat, amit a dák őslakosság erős megritkulása tett szükségessé. Cassius Dio megerősíteni látszik Eutropius adatát: minthogy Traianus Daciában kimutathatóan csak egy római jogú várost alapított, Dio hivatkozott szöveghelye úgy is értelmezhető, mint amely nagyobb területet érintő telepítésre utal. — Mint már említettük, Eutropiusnak Dacia traianusi betelepítésére vonatkozó adatainak hitelességét a kutatás általában nem vonta kétségbe, ill. elfogadta, hogy Dacia benépesítése Traianus műve volt.⁷ Nem így áll a helyzet a telepítések Eutropiusnál olvasható indokolásával, amennyiben az őslakosság pusztulásának itt körvonalazott mértéke több kutató részéről erős ellenkezést váltott ki.⁸ Pedig, ha a nagyarányú telepítésekre vonatkozó közléseket lényegében hitelesnek tartjuk, úgy nem vonható kétségbe a *translatio*-t indokoló szöveghely forrásértéke sem. Traianus ui., amint az Eutropius szövegéből is kitűnik, elsősorban *polgári személynéket* telepített Daciába — eltérően a principatus korára jellemző gyakorlattal, amely a *veterántelepítéseket* részesítette előnyben.⁹ Ha a császár a kolonizációnak ezt az idejét múlt formáját alkalmazta, úgy annak minden bizonynyal sajátos oka volt.

Felmerül a kérdés, mennyiben igazolja Eutropius közléseit a daciai feliratos forrásanyag?¹⁰

2. Ami a telepítéseket illeti: Daciából mindmáig nem került elő olyan epigrafiai emlék, amely közvetlen bizonyítékot nyújtana Traianus nagyarányú telepítéseire vonatkozólag. Másfelől a feliratos emlékek rendszeres vizsgálata és a személynevek sokoldalú tanulmányozása egyértelműen tanúskodik az idegen eredetű népességnek a feliratállításban játszott kivételes szerepéről.¹¹ Már most hogy került ez az idegen elem a tartományba? Spontán beáramlás vagy telepítések révén — ez utóbbiak jellemző császárkori formája a veterándedukció (ld. fentebb), amellyel általában együtt járt a coloniaalapítás. Daciában eddig egyetlen dedukciós colonia-t lehetett kimutatni: colonia Ulpia Traiana Augusta Dacica-t (Sarmizegetusa).¹²

Traianusi telepítésre tehát egyedül Sarmizegetusa alapításával kapcsolatban rendelkezünk közvetlen epigrafiai adatokkal, amelyek a 2. dák háborúban részt vett legio-k ill. vexillatio-k elbocsátott legionariusaitól származnak.¹³ De hol vannak az Eutropiusnál említett, többségükben kétségkívül polgári személyeknek tartható telepések?

Dacia idegen eredetű lakosságának ez a korai rétege elsősorban Észak-Dacia területén: Napoca-ban és Potaissa-ban, valamint Dacia központi térségében: az ampelumi bányakörzetben valószínűsíthető. Napoca-ba és Potaissa-ba elsősorban a Kelet-Balkánról, ill. a déli thrák népesség soraiból, az ampelumi arany-

6 V. ö. Aur. Victor, Caes. 13, 4.

7 Ld. fentebb: 4. jegyzet.

8 V. ö. *Macrea*, i. m. 256—, további irodalommal és *C. Daicovicium—H. Daicovicium*, in: Sources archéologiques de la civilisation européenne. (Bukarest, 1970.) 246—; *C. Daicovicium*, Apulum VII. (1968.) 261—.

9 *A. Mócsy*: Die Bevölkerung von Pannonien bis zu den Markomannenkriegen. (Budapest, 1959.) 93.; *G. Alföldy*, Historia 13. (1964.) 167—.

10 A feliratos anyag ma már hiányos összeállítását adta *A. Kerényi*: Die Personennamen von Dazien. Diss Pann I. 9. (Budapest, 1941.)

11 Ld. *Kerényi* i. m.; *A. Alföldy*: Zu den Schicksalen Siebenbürgens im Altertum. (Budapest, 1944.) Legutóbb: *I. I. Russu*, in: L'Onomastique Latine. (Paris, 1977.) 353—.

12 *L. Balla*: Könyv és Könyvtár VII : 2. (Debrecen, 1969.) 21—.

13 *Balla*, i. m.

bányák körzetébe Dalmatiából telepíthettek polgári személyeket.¹⁴ — Nem kevés idegen kerülhetett Traianus idején az apulumi legiótábor mellett kialakult településre. Minthogy azonban a *canabae* lakossága általában spontán beáramlás kapcsán alakult ki, szervezett telepítésre itt kevésse gondolhatunk.¹⁵ Spontán beáramlás alakíthatta ki Drobeta korai lakosságát is.¹⁶ Dierna és Romula történetének kezdeteiről semmi biztosat sem tudunk.¹⁷ — Más daciai települések, így Tibiscum, Micia és Porolissum polgári lakossága e korai időszakban teljesen vagy legalábbis elsősorban az auxiliarius tábort megszálló csapatok függvényeként fejlődött ki.¹⁸ — Mindez természetesen nem meríti ki a traianusi telepítések részletes vizsgálatának fogalmát,¹⁹ annyi mégis levonható, hogy Eutropius közlését nem ajánlatos szó szerint vennünk.

Dacia Traianus által történt betelepítését epigráfiai források alapján igazoltnak tarthatjuk, a telepítések jelentőségét azonban nem becsülhetjük túl. Más szóval: Traianus intézkedései inkább csak a kezdetét jelentették Dacia újraneépítésének.

Igen valószínű, hogy Dacia betelepítése Hadrianus alatt folytatódott, különösen az empelumi bányakörzetben, ahová még a II. század 2. felében is hoztak dalmatiai bányászokat és talán keletieket is.²⁰ Mindenesetre a császár aktív provincializáló politikájára több jelenség utal, így a *P. Aelii* feltűnően nagy száma a feliratokon,²¹ a városalapítások (municipia),²² a daciai térség közigazgatásának és katonai védelmének gyökeres átszervezése.²³ Hadrianus romanizáló tevékenysége a Duna-vidéken általában a Traianus alatt megindult provincializálás szervezését jelentette:²⁴ így volt ez Daciában is.

Fentebb utaltunk már azokra az epigráfiai adatokra, amelyek a szervezett telepítések folytatására engednek következtetni az Erdélyi Érchegység aranybányáinak területén (ampelumi bányakörzet) — a II. század későbbi időszakában.²⁵

Fennáll a lehetősége annak, hogy újabban telepítésekre került sor a nagy germán-szarmata háborúk után, Commodus uralkodása idején, amikor a municipium *Arelium Apulum* és a municipium *Aelium Napoca* elnyerte a *colonia*

14 Napoca és Potaisa már 107/108-ban kimutathatóan (római) települések (v. ö. CIL III. 1627.) amelyek lakossága a II. század korai időszakában — a névanyag tanúsága szerint — megközelítőleg hasonló összetételű lehetett. Napoca korai lakosságára. ld. A. Dobó: *Inscriptiones extra fines Pannoniae Daciaeque repertae ad res earundem provinciarum pertinentes*.⁴ Budapest, 1975. p. 126—127. No. 648. V. ö. Bodor A.: Kelemen Lajos-emlékkönyv. (Kolozsvár, 1957.) 99.; A. Alföldi: *Zu den Schicksalen . . .* 20—s.v. — CIL XVI. 33. — Az ampelumi bányakörzet lakosságára: S. Mrozek, *Apulum VII.* (1968) 307—. A bányakörzet traianusi megszervezésére: A. Stein: *Die Reichsbeamten von Dazien*. *DissPann I.* 12. (Budapest, 1944.) 87—88. — Alapvető: H.—Ch. Noeske, *BJb* 177. (1977) 271—416.

— Napoca lakosságtörténetére újabban: H. Daicovicu, *AuNdRW II.*, 6. (Berlin—New York, 1977.) 919—949.

15 V. ö. Mócsy, *Acta Arch. Hung.* 3. (1953) 179—.

16 V. ö. az adatokat: D. Tudor, *Orașe, țîrguri și sate în Dacia romană.* (București, 1968.) 292—.

17 V. ö. Tudor, *i. m.* 17—, 344—.

18 Ld. Tudor, *i. m.* 37—, 120—, 243—.

19 Az itt felmerülő kérdésekre másutt még részletesen visszatérünk.

20 V. ö. CIL III. 1322, cf. p. 1400., v. ö. S. Mrozek, *i. m.* 314—, 310—. (dalmaták) 313—, keletiek). — C. C. Petolescu, *Dacia NS* 22. (1978) 213—. H.—Ch. Noeske, *i. m.* 315—.

21 Ld. Kerényi, *i. m.* s. v.

22 V. ö. Macrea, *i. m.* 121—. — F. Grelle, *L'autonomia cittadina fra Traiano e Adriano.* (Napoli, 1972.) 179.

23 V. ö. Macrea, *i. m.* 43—.

24 V. ö. Mócsy: *Die Bevölkerung von Pannonien . . .* 134.

25 Ld. fentebb: 20. jegyzet.

iuris Italici statut.²⁶ Ez alkalommal is polgári személyek telepítésére kell gondolnunk. (Veterándedukcióval Traianus után Daciában nem alapítottak várost.)

Összefoglalóban megállapíthatjuk, hogy polgári személyek (jelentős részben peregrinus jogállásúak) zárt csoportokban történt betelepítése Dacia egész II. századi „belső” története folyamán jellemző jelenségnek tekinthető.^{26a}

3. Mint láttuk Eutropius Traianus telepítéseit a dákság férfinépének erős megritkulásával indokolta, ami Decebal (és a rómaiak) háborúinak következménye volt. Az egykori vitát, amely egyes kutatók munkáiban ma is gyűrűzik, e helyen nem kívánjuk részleteiben feleleveníteni.²⁷ A daciai őslakosság teljes kiirtásáról természetesen aligha lehet beszélni.²⁸ Felmerül azonban a kérdés, amelyre a kutatásban eddig részletes és rendszeres vizsgálatra támaszkodó választ nem adtak: milyen számban maradt fenn az őslakosság ill. milyen szerepet töltött be a római Dacia társadalmában? Nyilvánvaló, hogy a kérdés első felére megfelelő források hiányában megalapozott, kellően pontos feleletet még sokáig nem lehet adni. Marad a társadalmi szerep, helyzet problémája: ennek tanulmányozásához az epigráfiai forrásanyag — különösen most, *Mócsy A.* alapvető módszertani felismerései ismeretében²⁹ — megbízható segítséget nyújthat. A kérdés röviden így fogalmazható meg: mennyiben vált a tartomány területén maradt őslakosság „feliratállítóvá” ill. a tartomány „feliratállító rétegeinek” (*Mócsy*) részévé? Más szóval milyen mértékben vett részt a tartomány „romanizált” (municipalizált) községeinek életében? A választól függ az őslakosság latinitásának jelenleg lehetséges tanulmányozása ill. jellemzése is.³⁰

A hosszúra nyúlt bevezetés után a válasz röviden megadható. Ui. az epigráfiai forrásanyagból kirajzolódó kép a régebbi vita óta sem változott.³¹ Nem hozott lényegesen újat a személynevek sokoldalú elemzése sem.³² Dacia területén ma sem ismerünk egyetlen olyan epigráfiai emléket sem, amelyet teljes bizonyossággal őslakos feliratállítóknak tulajdoníthatnánk.³³ Nincsenek egyértelműen tisztázott adataink az őslakosság törzsi szervezeteiről sem.³⁴ Továbbra is hiányoznak az őslakosság istenségeinek szentelt kultuszfeliratok.³⁵ Az elmondottak alapján levonható: Dacia őslakosságának nem tulajdoníthatunk különösebb szerepet a tartományi társadalom vezető rétegeinek soraiban, ezek széles rétegei minden, epigráfiai források alapján valamennyire ismert — tehát fontosabb — településen kimutathatóan az idegenekből tevődtek össze.³⁶

4. Eutropius közléseit tehát lényeges pontokon forrásértékűnek tarthatjuk. Traianus és utódai nagyarányú és sajátos telepítéseit elsősorban az őslakossággal kapcsolatos problémák tették indokolttá. Természetesen nemcsak számbeli meggyengülésük, de a megmaradtak politikai megbízhatatlansága is.

De éppen az idegen — többségében provinciális — elem uralkodó szerepe tette ingataggá Dacia belső rendjét. A bevándorolt lakosság nem egykönnyen

26 *L. Balla*, ACUD 6. (1970.) 63.

26a. V. ö. *A. Mócsy*, in: Magyarország története I. s. a.

27 Ld. *Alföldi*, i. m. (3. jegyzet)

28 Ld. *Macrea*, i. m.; *C. Daicoviciu*, i. m. (8. jegyzet).

29 *A. Mócsy*: Gesellschaft und Romanisation in der Römischen Provinz Moesia Superior. (Budapest, 1970.) passim, kül. 161—, 199—, 251—; *id.*, i. m. 26a. jegyzet).

30 V. ö. *Mócsy*, i. m. 199—.

31 Ld. *Alföldi*, Daci e romani...

32 Ld. *Balla L.*, Dacia római provincia története (előkészületben). — *I. I. Russu*, i. m. (11. jegyzet).

33 *Balla L.*, i. m.

34 V. ö. *Alföldi*, Daci e romani... 29—; *Macrea*, i. m. 256—.

35 V. ö. *Macrea*, i. m. 358—.

36 Ld. a *Tudor* által összeállított adatokat (i. m. 16. jegyzet).

találta meg számítását új hazájában, s ha igen akkor is könnyen gondolt távozásra. Különösen érvényes lehet ez a bányakörzetek népességére. Közrejátszott itt az a körülmény, hogy viszonylag kevés volt a jól megművelhető föld, valamint a gyakori háborús veszély, amely a lakosságot — Dacia sajátos földrajzi helyzete kapcsán — a Birodalom biztonságosabb, belső területeitől való elvágással fenyegette.³⁷ Jellemző, hogy Daciában feltűnően gyakran adományozott a kormányzat *ius Italicum*-ot, ami a lakosság vagyoni helyzetének könnyítését ill. helyhez kötésüket célozta. Ennek ellenére a lakosság a II. században, ill. annak nagy részében „mozgásban” maradt, s felkelésekre is sor került. Az elmondottak magyarázzák — legalábbis részben — a Traianust követő telepítéseket. Dacia lakossága csak a Severus-kori nagy konjunkturális fellendülés idején szilárdult meg — viszonylag rövid időre.³⁸ Bizonyosra vehető, hogy a lakosság elszivárgása a tartományból már jóval Dacia feladása előtt megindult.³⁹

* * *

Az Acta Classica Universitatis Debrecen. X—XI. (1974—1975) kötetében francia nyelven közzétett (p. 139—143.) írás szövegét (eltekintve a jegyzetektől) változtatás nélkül közöljük. Mégis, az utóbbi évek vizsgálatai alapján, úgy véljük, néhány megjegyzés hasznosan egészítheti ki a dolgozat fejtegetéseit.

1. *Eutropius* közlését a férfiak kipusztulásáról egyértelműen ill. elsősorban a *dák arisztokrácia* pusztulására kell vonatkoztatnunk.⁴⁰ Ebből következik, hogy a római hódítás — bár talált bizonyos számú dák népességet Dacia provincia területén⁴¹ — a tartomány romanizációjánál nem számolhatott egy jelentékeny bennszülött vezető réteggel. Pedig a nyugati tartományokból ismert gyakorlat szerint a provincializálás, egy tartományi társadalom kialakítása, aligha nélkülözhetette a helyi arisztokrácia szerepét.⁴² Egy ilyen réteg hiányában mondott le a római kormányzat a törzsi kerületek: *civitas*-ok szervezéséről, ezek hiányával magyarázható, hogy a bennszülött törzsekre utaló adatok mindmáig nem találhatóak a daciai ill. Dacia-vonatkozású (extra fines provinciae előkerült) feliratos anyagban.⁴³ A római kormányzat tehát nem kívánta — mivel *a priori* nem is kívánhatta — a romanizálás Nyugaton szokásos módszereit alkalmazni Daciában. Dacia romanizmusának egyik alapvető sajátossága tehát éppen abból adódik, hogy a romanizáció alakulásában a helyi népelem vajmi kevés szerephez jutott.⁴⁴

2. A Dacia-kutatásban több-kevesebb alappal feltételezett, egy esetben pedig konkrétan kimutatható (HA vita Commodi 13, 5—6.) felkelések nem a helyi lakosság ill. dák őslakosság, hanem a telepített és betelepített idegen népesség megmozdulásainak tekinthetők.⁴⁵

3. Ami a tartomány Aurelianus utáni, tehát a 271/275. évi evakuálást⁴⁶ követő népességkontinuitást illeti, figyelembe kell venni a következőket. Termé-

37 Minderről részletesen: *Ld. Balla*, Oikumene 1. (1976) 185—.

38 V. ö. *Balla L.*, DMÉ 1969—1970. 89—.

39 *Balla L.* i. m. (37. jegyzet).

40 V. ö. *Alföldi A.*, Századok 70 (1936) 149—. *Id.*, Századok 74 (1940) 145—. — *Ld. még L. Rossi*: Trajan's column and the Dacian wars. (London, 1971.)

41 *Ld. D. Protase*, AuNdRW II., 6, (Berlin—New York, 1977.) 990—1015. — V. ö. *L. Balla*, ACUD 15 (1978) 51—.

42 *Ld. pl. o. Pannoniára: A. Mócsy*: Pannonia and Upper Moesia. (London, 1974.) 53—., 134—.

43 *Balla*, i. m. 54—.

44 *Balla*, i. m. 51—56.

45 *L. Balla*, Oikumene I., 1976. 185—.

46 Az auktorforrásokot legutóbb *VI. Iliescu* és *A. Bodor* állították össze: Dacoromania 1. (1973) 5—., 29—.

szetesen maradhattak és minden bizonnyal maradtak is provinciálisok az egykori Dacia (*ill. tres Daciae*) területén, ezek többsége azonban kétségkívül a Birodalom számára *kevésbé értékes* rétegekhez tartozott. *Értékes elemnek* tart-hatjuk a hadsereget (a legiókat már Gallienus idején kivonták⁴⁷) és a városi lakosságot (beleértve a városi territoriumok népességét is).⁴⁸ Aligha vitatható, hogy a latin nyelv bizonyos fokú ismeretével elsősorban a tartományi társadalom értékes (evakuált) rétegei rendelkeztek.⁴⁹

47 Mócsy, i. m. 209.

48 V. ö. Eutropius IX., 15., 1. . . . *ex urbibus et agris* . . .

49 A kiürítés arányaira és rendszerességére utal az új Dacia provincia (vagy provinciák?): Dacia ripensis megszervezése Aurelianus alatt, ld. A. Mócsy: Gesellschaft und Romanisation in der Römischen Provinz Moesia Superior. Budapest, 1970.) 41. V. ö. még A. Stein, Die Legaten von Moesien. DissPann I., 11. (Budapest, 1940.) 109—.

Lajos Balla

LA COLONISATION EN DACIE ET SON IMPORTANCE

1. L'étude a pour objet le problème sans doute le plus spécifique de l' „histoire interne” de la Dacia romaine, notamment la colonisation mentionnée par Eutropius (VIII 6, 2) et, d'une manière générale, l'immigration étrangère repérable pour cette province. L'importance évidente de la colonisation et de l'immigration peut être mise en rapport avec les particularités de la situation militaire et politique de la province organisée par Trajan. L'affaiblissement numérique de la population autochtone et surtout le peu de confiance qu'on pouvait accorder aux survivants du point de vue politique amenaient nécessairement l'affluence d'un grand nombre de colons civils d'origine étrangère, des provinciaux (et non des Italiques) pour la plupart. Les besoins d'un repeuplement vigoureux rendent compte du fait qu'à côté de l'installation de vétérans, fort pratiquée à l'époque, le gouvernement impérial favorisait surtout celle de personnes civiles, dont un nombre important de *peregrini*.

2. L'examen des documents épigraphiques — les seuls qu'on puisse considérer comme authentiques — prouve qu'aux douze (ou treize?) localités ayant obtenu en Dacie le rang municipal, la couche socialement et politiquement dominante (A. Mócsy: „la couche rédigeant des inscriptions”) se composait, pour sa très grande majorité, de colons d'origine étrangère.

3. En ce qui concerne la population autochtone, nous ignorons pour le moment son rôle dans la vie municipale — dans la „couche rédigeant des inscriptions” — bien que les recherches archéologiques semblent attester sa survie. Sans vouloir ranimer une discussion qui se poursuit depuis longtemps, nous devons faire remarquer que, d'après ce qui vient d'être dit, les données ne permettent pas d'affirmer une quelconque „romanisation” de la population autochtone. Dans la Dacie romaine, on n'a découvert jusqu'ici aucune inscription qui fournisse la preuve que cette population ait épousé la manière de vivre apportée par les occupants romains.

4. Pour revenir au problème fondamental de notre étude, il nous semble que si l'on peut faire quelques réserves au sujet du témoignage d'Eutropius, l'ensemble doit être considéré néanmoins comme authentique. Il est confirmé, en effet, par les données épigraphiques, bien que surtout de manière indirecte. Il paraît cependant incontestable que la colonisation et la forte immigration étrangère en général ne se limitaient pas à l'époque du règne de Trajan, mais se poursuivaient aux périodes ultérieures du IIe siècle.

L'importance extraordinaire de cette immigration étrangère et la forte proportion des éléments étrangers dans la société de la province constituaient précisément un des facteurs de l'instabilité de la situation politique et militaire en Dacie. La Dacie étant comme une „tête de pont”, elle avait, du point de vue militaire, une position déjà très particulière, à laquelle s'associait, de part des masses immigrées de la population, un sentiment d'incertitude, qui correspondait bien à une situation incertaine réelle.

Une des causes fondamentales l'abandon précoce de la Dacie (qui survint entre 270 et 275) devait être — à côté de la situation militaire devenue catastrophique dans la région du Bas-Danube — un désir de départ ressenti par les habitants. Le gouvernement romain n'était pas parvenu à créer une base sociale solide en Dacie, sinon pour la période d'essor très brève qu'était le règne des Sévères.

Le repeuplement de la Dacie et l'importance extraordinaire des éléments étrangers assignent à cette province une place toute particulière parmi les provinces européennes de l'Empire romain; ces mêmes faits contribuent à l'explication de l'abandon militaire relativement précoce du territoire. — Notre analyse conduit cependant à une autre conclusion encore: la position de ceux qui essayent de présenter, depuis longtemps déjà, la „romanisation” de la population autochtone de la Dacie romaine comme un fait indéniable, manque de tout fondement.

(Pour les détails des vues résumées ci-dessus, voir, en français: Acta Classica Univ. Debrecen, 10—11, 1974—1975. 139—.)

